

Poesis symbolica:
Gyalogi János kéziratos retorikai gyűjtéséből, II.¹

Gyalogi János (1686–1761), a sokoldalú jezsuita szerzetes 1750-ben önmagáról azt írta, hogy „Concionator et Poeta” (egyházi szónok és költő).² Számba véve hivatali és kedvtelésből végzett írásait, azok beoszthatók e két tevékenységi forma közé, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a költészetet sokat oktatta, a prédikálás pedig egész életét végigkísérte.³

A kötetben, amelyet 1750–1752-ben írt/másolt Gyalogi, a korábbiakhoz képest új és bővebb benne epigrammáinak, köszöntő verseinek gyűjteménye.⁴ A kötet hat fejezetéből kettő az az adatgyűjtése, amelynek létezéséről az 1750-ben kiadott Csete István-prédikációk elé írt *De eloquentia sacra* című traktátusából volt tudomásunk. Erről részletesebben írtam a *Similitudo* című tanulmányomban, amely a kötet V. fejezetét tárgyalja.⁵

Most a kolozsvári kézirat IV. fejezetet mutatom be:⁶ *Poesis Symbolica: De ejus usu, gratia, ac utilitate in Exornationibus*. Prózáról van szó: szimbolikus költészeti eszközök „használatáról, szépségéről és hasznosságáról” prédikációkban.

Gyalogi a két egymással összeérő fogalmat (similitudo, symbolum) úgy különíti el, hogy a similitudót a mondatalkzatok közé helyezi, azt hasonlóság szóval fordíthatjuk. (Jézus példabeszédei a legfontosabb minták.) A ha-

¹ A tanulmány első része: SZELESTEI N. László (2023), *Similitudo: Gyalogi János kéziratos retorikai gyűjtéséről, I.* In *Eruditio et Magnanimitas: Tanulmányok Gábor Csilla köszöntésére*, szerk. FARMATI Anna – MÓRÉ Tünde – TÓTH Zsombor – VIRÁG Csilla, Budapest, reciti. 99–110.

² „Gyalogi János magyar jezsuita emlékezete”. *A kolozsvári róm. kat. nyilvános teljes gymnasium évkönyve*, 7, 1857/58, 3–18, i. h.: 8. A tanulmány forrása a máig Kolozsvárott őrzött *Sylvae opusculorum* című kézirat (Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, Ms. KJ 178), amelyre Száraz Orsolya hívta fel figyelmemet.

³ Ismert művei közül talán imakönyve nem sorolható ide, bár prédikációihoz hasonlóan az is lelki vezetés eszköze. Vö. GYALOGI János, *Az hitnek hét cselekedendő igazsági Virág Aloyziához, 1732.* Kéziratból sajtó alá rend., bev. HUBERT Ildikó, Budapest, METEM, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. 2014.

⁴ Epigrammáiról egy 1744-ben készített kézirata alapján: SZELESTEI N. László (2019), *Gyalogi János epigramma-füzere.* In SZELESTEI N. László, *Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről.* Budapest, Szent István Társulat. 175–187.

⁵ Lásd az 1. sz. jegyzetben.

⁶ Pp. 203–251.

sonlóságok és a szimbólumok is segítik a tanítást, annak megértését, és a gyönyörködtetést. A szimbólum költői kép: a szimbolikus kifejezés mód egyik formája az embléma, amely többnyire három elemből áll: figura, lemma, subscriptio.⁷ Gyalogi anyaggyűjtésében a figura (pictura, imago) helyén röviden jelzi, hogy miről van szó, a lemmát (mottó) megadja, a subscriptio (explicatio, epigramma) csak kivételesen fordul elő.

A bevezető fejezet után először 150 röviden papírra vetett, majd további, több mint ötven funkcióban elhelyezett példát olvashatunk. A funkció nélküli szimbólumokat most csak röviden említem. A funkciót is tudunkra adó tételek alapján tanulmányozhatjuk Erdődy Gábor Antal egri püspök (1714–1744) eddig ismeretlen castrum dolorisát, megtudhatjuk Gyalogi szimbólumokkal ellátott prédikációs köteteinek pontos számát, továbbá megismerhetjük a Lázár Antalról szóló, nyomtatásban a tervezett metszetek nélkül megjelent⁸ verses művéből elmaradt szimbólumokat.

Tanulságosak, magyarázó jellegűek a *Poesis Symbolica* fejezet bevezető sorai. A szónok az általa helyeselt dolgoknak a hasonlóságok, különbözőségek és ellentétek közül keres érveket, amelyek alkalmasak és jók a meggyőzésre. Például a fényűzést a pestissel hasonlítja össze, a haragos apát a tengerrel és a hajótöréssel; szinte láttatja a bizonyítékokat. Aranyszájú Szent János számára nincs díszesebb szónoki eszköz a szimbólumoknál, hieroglifáknál, azok a természet rejtett hasonlatait hozzák elő és nagyon hasznosak a népszerűség szempontjából, újdonságuk és bájuk miatt gyönyörködtetés által az emlékezetbe mélyen bevésődnek. Krisztus Heródesnek (nevét elhallgatva) így üzent: *Mondjátok meg annak a rókának*. Ilyen egy szóból álló beszédmódot használunk a támadásokban: *Te Birodalom fáklyája, te szenátus szégyene*. Vagy: a zsarnok sündisznóként jelenik meg, körülötte ugató, tövist gyűjtőgető kutyákkal, felirattal: *Gyűlöljenek, amíg félnek*.

A toronyóra szimbóluma alkalmas teljes erkölcsi prédikáció felvázolására. Tanít,

- 1) mert a gondviselés jelképe, amelynek rendelkezései nyilvánosak, okai titkosak. Regulus, a királyi tisztviselő a Krisztustól kapott jeleket nem hallgatta meg. Mivel mások betegsége vagy szerencsétlensége iránt nem volt benne részvét, fiának betegsége következett. Ekkor már nem kellett trombita, vagy másféle jeladás, jött, imádkozott. *Hitt maga és egész háza*. [Jn 4, 50] Az esdekel egészségért, aki oka volt a betegségnek.

⁷ Az emblémáról, annak irodalmi előfordulásairól: KNAPP Éva (2003), *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Budapest, Universitas. (Historia litteraria, 14.)

⁸ Joannes GYALOGI (1730), *Daciae spes et deliciae in Antonio e toparchis Lazariis, ostensae terris, et in ipso aetatis flore praereptae: altero labente lustro e sepulchri pulvere restitutae*. Tyrnaviae, Acad.

- 2) Tanítja az állami és városi vezetést: *Az üdvösség pedig ott van, ahol sok a terv.* [Péld 11, 14.] Gondolj a toronyóra kerekeinek belső mozgására, a súlyok erejére stb.;
- 3) a prelátusok éberségét, úgy, hogy a püspök magát ezekben az órákban az országnak szentelje;
- 4) az engedelmisséget. Lényegre törően;
- 5) keresztény őszinteséget, a lélek egyetértésével, miként a kerek is egyetértenek a mutatóval;
- 6) a beszéd bölcsességét. Hangsúlyosan. Ugyanis a szent szónokoknak nemcsak az ékesszólás dicsőségével kell virágozniuk, hanem a bölcsességével is;
- 7) a bölcsességben való haladást. A mutató betölti az egész órákört anélkül, hogy észrevenné. Így a gyermek is a napi feladatokat elvégezvén, egy év alatt megtanulja az egész nyelvtant. De:
- 8) különbség van a kisebb és a nagyobb kapacitás és alkalmazás között.
- 9) Az Úr napján töltekezni kell prédikációkból: miként a toronyban is felhúzzák a súlyokat.
- 10) Tanítja az ügyvedek lomhaságát a felirat: Súly nélkül néma.
- 11) A rend és a tervek megzavarását, amikor a kerek le-föl mennek, a régi mondás is sugallja: Megbódult Vár-megyének bolond az Ispánynya. [A mondást magyarul olvashatjuk Gyaloginál.]

Aztán *a napóra*, amely kerek, súlyok és hang nélkül is csodálatosan mozog árnyékával, mutatja a kegyelem és hit természetfeletti kifejeződéseit a lélekben. Lemma: Sidere praesenti loquimur (A jelenről beszélünk).

A festett órán látszanak a súlyok, a kerek, a mutató, a tizenkét óra – ezekkel egész évben azonos időt mutat. A színház díszítésére alkalmasabb, mint gyakorlati használatra. Ezzel a szimbólummal azokat a szerzetes szónokokat figyelmeztetik, akik mindig ugyanazt a kezdést alkalmazzák.

A szimbólumoknak nagy a szerepük a tanok magyarázásában. Az evangéliumi liliomok nem szönek [Lk 12, 28], az ég madarai nem gyűjtenek csűrökbe; ilyen a prófétai kő, [Mk 13, 1–2] amelyben leírják a város pusztulása; vagy a zsoltár szövegében a bűnbánók jelképei: pelikán a pusztában, éjjeli bagoly a lakhelyen, veréb a köztereken, melyeknek a tartalmát nem a szónok találja ki, hanem az atyák szimbólumbányájából hozza elő. A természeti dolgok szimbólumai nagyon alkalmasak a díszítésre, könnyen érthetőek és lemmákkal magyarázhatók. Mintegy szem elé festik azt, amikor fejedelmeket iktatunk be, bazilikákat szentelünk, jeles temetési építményt készítünk; tanultságunk ilyenkor a díszítés elhíresítésére törekszik.

Magamtól fogok ebbe a munkába, fejezi be a gondolatmenetet Gyalogi, a szentbeszéd régi gyakorlatából kötetemben száznál több szimbólum

gyűlt már össze. A mások által gyűjtöttet is add ehhez hozzá Olvasó és használd! Ég veled!

Eddig a bevezetés. Aztán háromszor ötven, néhány sorral (néha egész bekezdéssel) jellemzett szimbólum következik. A lemma sohasem marad el, subscriptiót azonban ritkán találunk. Egy személyes magyarázattal ellátott, és három jellemző rövid példát emelek ki.

Nr. 13. [Cura parentum senum]⁹ Az öregségtől megtört, anyjukat tápláló golyafiak példáját Szent Pál apostol mondatával mottósítja: *Visszafizetni a szülőknek, Isten előtt ez a kedves. Reddere vicem parentibus: et hoc est acceptum coram Deo.* [1Tim 5,4.] 1715-ben Kolozsvárott már pap voltam, a humanitas osztályban száz tanulóm volt, akik közül 35 év után vannak udvari kancellárok, főispánok, prépostok, rendi előljárók, teológiai doktorok és nemes urak, akik szeretettel viseltetnek irántam, öregségemben jótéteményekkel vigasztalnak. Úgy tűnik, már e jelen élet száműzetésében százszoros jutalmat ad Krisztus, sőt ami több, a katolikus Erdély egyetlen méh magzatát jeles férfiak szemük előtt tartják és Társaságunk iránt lekötelezettnek vallják magukat.

Nr. 120. [Concionator indoctus] Exprimitur Cucurbita pensili. [Magasra kuszó tökhöz hasonló.] *Vacui tolluntur in altum.*

Nr. 125. Avis, caveae portula avolans, [A kalitka résén kirepülő madár] cum Lemmate: *LIBERTAS.* indicat Franciscum Pr[incipem] Rakoczium. Vid. in Epigr. pag. 46.¹⁰

Nr. 129. [Prosapia antiqua] *Testa recens servabit odorem.* [A friss téglamögörzi illatát.] Comitis Simonis Forgács dictum erat. *Az új Groffi házakban, száz esztendeig le-nem dörgölhetni a' parasztságot.* [A mondást magyarul olvashatjuk Gyaloginál.]

150 minta után a szimbólumokat egy ábécés mutató fogja egybe, majd a következőkben a már említett castrum dolorishoz, ezt követően saját kézíratos kötetéhez kapcsolt képeket és szimbolikus képeket sorolja fel. Ezek „a dolgoknak kellemetességet, a szemnek szépséget, az értelemnek fényt, az olvasónak jó érzést és örömet adnak, növelik a műveltség hírnevét: mi-ként a közmondás mondja: «meg-adgyuk a savát, borsát».»

⁹ Közlésében a számok után szögletes zárójelben a margón található, és a mutatóba felvett „téma” áll.

¹⁰ Ez a kötet is tartalmazza a jelzett helyen (p. 4.), de már korábbi epigramma-gyűjteményében is olvashatjuk a II. Rákóczi Ferencről írt epigrammáját. Vö. SZELESTEI, 2019:184. (5. jegyzetben *i. m.*)

Jacobus Baldéra hivatkozik: Ha futni akarsz, zsírozd meg a kerekeket.¹¹ Az örökkévaló hírnév megszerzéséhez fele annyi költség sem kell, mint amennyit sokan élvezetes vacsorára költenek, és tékozolva kártékony örömkre áldoznak.

Erdődy Gábor Antal castrum dolorisa

Erdődy Gábor Antal egri püspököt három jelentős személy mellé állítja: négyük vállán nyugodott a XVIII. század közepe előtt Magyarország biztonsága és boldogsága, ők biztosították Mária Terézia örökösödését. A három idősebb személy: Pálffy János nádor, Esterházy Imre primás és Károlyi Sándor tábornagy, szatmári főispán. Még a castrum doloris leírása előtt a kassai jezsuitáknál őrzött kép alapján jellemzi a püspök alkatát, balján festett horologiummal és az alábbi felirattal: „Sic Praesul patriae se se dispensat in horas.”

A castrum doloris az előkelő halott sírja fölé/köré elhelyezett ideiglenes építmény, a halottra jellemző jelképekkel, feliratokkal, emblémákkal díszítve. A *Közhasznu esmeretek* tárában 1829-ben gyászhely, gyászalkotmány a fordítása.¹² Mivel temetés után elbontják, csak metszetekből, leírásokból, halotti beszédekből és különféle feljegyzések adataiból van róluk tudomásunk.¹³ Gyalogi leírásához, a szimbólumok (emblémák) tagolásához hasonló az Erdődy halálakor egri egyházmegyés pap, később nyitrai püspök 1777. évi halálakor készített és nyomtatásban közzétett castrum doloris-leírás,¹⁴ de abban minden szimbólum inscriptiója egy-egy megírt epigramma. (Az emblémák leírását is tartalmazó részlet mellékletben olvasható.)

Erdődy Gábor Antal halálakor a főtestamentárius segédpüspök Gyalogi Jánosra bízta a castrum doloris szimbólumokkal és képekkel való ellátását, aki *Sylvae* című kéziratának IV. fejezetében az olvasó elé tárja elkészített tervezetét. (Gyalogi tervezetét lásd ezen tanulmány mellékletében.) Az álta-

¹¹ *Currere pierias qui cupis, unge rotas.* Vö. Jacobus BALDE (1664), *Expeditio Polemico-Poetica: sive Castrum Ignorantiae Boeotorum Arcadumque Reginae a Poetis Veteribus ac Novis obsessum, expugnatum, eversum* (Monachii, 1664, vagy a mű későbbi kiadása). A mű bécsi 1726. évi kiadásának egyik fejezetéből *Elenchus similium argumentorum, sive Apparatus novarum inventionum et thematum scribendorum in gratiam ingeniosae iuventutis* idézek (129.): „*Horologium Poeticum* etiam requirere sua pondera, rotas, dentes, aptos nexus: et ante omni *primum mobile*, (phantasiae) quod *inquies* dicitur. Nec non saepius et oleum. *Currere Pieriam* quam cupis, unge rotam. *Consideratio Eutrapel.*”

¹² *Közhasznu esmeretek tára, III*, Pest, 1829. 57.

¹³ GALAVICS Géza (1973), Egy efemer építészeti műfaj hazai történetéhez: Batthyány József castrum dolorisa, *Építés-Építészettudomány*, 5, 1973/3–4. 497–508.

¹⁴ *Castrum dolori Joanni Gustini antistiti Nitriensi a Rhetorica loci ejusdem adornatum*, Posonii, Patzko, 1777. Bielek László piarista szerzetes epigrammái és versei közt újra megjelentette. Ladislaus BIELEK (1789), *Epigrammatum libri III*, Pesthini, Patzko, 1789. 85–96.

la elgondolt képeket többnyire kísérő szöveggel látta el, ezek könnyítik a feliratok/lemmák értelmezését.

A sanctuarium előnézetének közepén Erdődy püspöksüvege, amelyet lábbal tapos az emberi dolgokon kaszával uralkodó halál. A felirat (lemma): *Nec Infula tuta.* (Az infula sem biztonságos.)

Az uralkodó halál növénye alatt, azon túl és két oldalt királyok, pápák, fejedelmek koponyái és női fejek fejékeikkel. A pajzs alatti fehér síkon felirat olvasható: [Itt Erdődy Gábor (rangjaival) életének adatai és szokásos sírfelirat.]

A baloldali oszlopokra tíz szimbólumot akasztottak: (1-től kezdődnek, de a margón 2 áll, az első a címer melletti felirat.) (Ezek többsége gyakran szerepel, pl. Filippo Picinellinél.¹⁵ De ennél is érdekesebb, hogy az egri érseki palota Erdődy püspök által épített termében az Erdődy-címer kíséretében is akad közülük.

Az oszlopok jobb szélén másik tíz embléma a püspököt jellemzi.

A templom két oldalán a lábazatokon újabb három embléma, a kórus alatti embléma lemmája: *Ite missa est.*

Erdődy Gábor Antal *castrum doloris*ának Gyalogi által leírt lemmái:

Címer

Lemma: *Nec Infula tuta.*

[Erdődy Gábor Antal életrajzi adatai, rangjai...]

[Baloldalt: oszlopokra akasztott lemmák a hozzájuk tartozó imágóval és subscriptióval]

Addit prosapia pondus
Nunquam a Sole procul
Ubi corona, ibi cor
Tres adjicit aether
Sub pondere recta
Nulli sua munera claudit
Ex turbine lucrum
Perpetuo sonitu
Par oneri cervix
Signabat syrmate luctum

[Jobboldalt: az oszlopokra akasztott lemmák a hozzájuk tartozó imágóval és subscriptióval]

Gemma Sacerdotum
Ornatur, et ornat
Totum Numini
Non solo nomine Pastor
Accenderet unica mille
Tuto vos littore sistam
Cum totum impleverit orbem
Vis nulla retardat
Saeva saevis
Donec Capiam

[Két oldalt a lábazaton]

Nil sibi, totum aliis – Unde erogetur, non ibi includuntur – Semper in orbem

[A kórus alatt]

Ite missa est

¹⁵ Másoknál is (Jakob Masen, August Buchner, Jacob Bosch, Claude-François Menestrier) előfordul közülük néhány, de azt, hogy Gyalogihoz milyen úton juthattak el, egyelőre nem sikerült kimutatni.

Ha a szimbólumokat panegyrikus beszédben magyarázzák, mi a haszna? És egy ilyen beszéd miben segít és kedvez? – teszi fel Gyalogi egy kis kitérő elején a kérdést. A válasz: Talán valaki majd aszerint mond beszédet egy dicső emlékü mágnásnak, amint itt látható a magyarországi grófról és püspökről; ez így egy vállalt munka megkönnyítésére, a közönség jóindulatának és kegyének biztosítására szolgál majd.

A gyűjtés negyedik 50-es tétele a *castrum doloris* végével a 25. számig ért el.

Ezen a ponton Gyalogi egy záró bekezdést helyezett el, melyről a margón ezt olvashatjuk: Mily meglepéssel szemlélték a szimbólumokat, és mit kapott a szerző jutalmul?

„Mikor már öregedvén, ugyanazon év októberében Budán voltam, egy nemes úr, aki ott volt Erdődy püspök temetésén, nem tudván, hogy valaha voltam-e Egerben, emlékeztetett: amit ott látott, mindenkinek tetszetek a *castrum doloris* és a templom oldalain függő képek és feliratok. Ezt csak azért említem, mert ezért a munkámért a tiszteletre méltó káptalan soha nem mondott köszönetet: Krisztus intézményéből, amit mi jezsuiták ingyen kaptunk, ingyen adjuk. De mi van, ha a varjúfíoka mások tollába öltözve jelenik meg a nyilvánosság előtt? El kell viselni. A lelkiismeret bizonyága jobban megvizsgálat, mint bármely más jutalom.”

Nagyon kevés konkrétumot tudunk eddig Erdődy Gábor Antal *castrum doloris*áról. A halotti beszédek hallgatnak róla. 1744. szeptember 26-án hunyt el, november 12-én volt a temetési szertartás.¹⁶ A szakirodalomban azokat a feliratokat idézik, amelyeket Englmajer Sámuel a temetés első évfordulóján 1745. december elsején mondott emlékező szentbeszéde végére illesztett *Castri doloris inscriptio I(–IV)* címmel. Ezek utólag keletkezettek, nehezen áttekinthetőek, nem szerepelhettek Erdődy püspök *castrum doloris*án.¹⁷

A Gyalogi által leírtak szerint Erdődy püspök halálakor a temetési és végrendeleti ügyeket Püspöky András kanonok, segédpüspök (Handler György utóadaként 1744-ben lett vovadrei választott püspök)¹⁸ intézte, akinek Gyalogi János ekkoriban ajánlotta (kiadás reményében) a ma is Eger-

¹⁶ Temetési beszéd: AUER Leopold (1745), *Venatio lugubris, Gyászos vadászat...* Kassa, Akad.

¹⁷ ENGLMAJER Sámuel (1747), *Az Isten' Egri Temploma' fényes napjának halálos le-hanyatlása után meg-örökösített dicsőséges emlékezete...* Buda, Veronika Nottensteinné. – A terjedelmes feliratok közlése: 31–34. – KÖKÉNYESI Zsolt (2015), „Vég nélkül való Nagyság”, *Aetas*, 30, 2015/1. 162–183, i. h.:181. („a gyászszertartáson használt *castrum doloris*” felirataiként említi.)

¹⁸ MIHALIK Béla Vilmos (2019), *Konfliktus és megújulás: Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699–1744)*. In FORGÓ András – GÖZSY Zoltán (szerk.), *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században..* Pécs, META Egyesület. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely, 11.) 133–180, i. h.: 153.

ben őrzött kéziratos epigrammás kötetét.¹⁹ Nem esetleges hát, hogy a *castrum doloris* koncepciójának és megírásának a feladatával őt bízta meg Püspöky.

A fentebb leírt *castrum doloris* sokirányú vizsgálatot tesz majd lehetővé, különösen Gyalogi János alkotói módszerére, forráskezelésére nézve. Csak ritkán hivatkozik mintát jelentő szerzőkre,²⁰ gyűjtésének célja nem elméleti mű írása volt, hanem (a *De eloquentia sacra* kiegészítéseként) a prédikáló papok számára gyakorlati segítségnyújtás, hogy azok szépen és tartalmasan tudjanak prédikálni, populáris sermókat mondjanak.

Erdemes lesz majd feltérképezni azt is, hogy milyenek az átfedések az Erdődy püspök általi építmények feliratai és a Gyalogi által leírt *castrum doloris* emblémáinak lemmái között. Bél Mátyás leírásából ismerjük az Erdődy püspök által Giovanni Battista Carlonéval építtetett palota reprezentatív (emeleti) bejáratának feliratait.²¹ Eszerint az Erdődy-címer fölött ez állt: *Non est mortale, quod opto*, két oldalt pedig ezeket olvashatjuk: (balról nyitott gránátalma mellett) *Nulli sua munera claudit*, (jobbról egyszarvú, szarvát a földhöz szegezve) *Non sibi, sed aliis*. Az utóbbi két felirat az alábbi magyarázattal szerepel Gyaloginál: *Punicum pomum, purpureis granis cortice rupto explicatis, ad se invitans: Nulli sua munera claudit*. A helyes értelmezés: Senki elől nem zárja el ajándékait. A régebbi egri helyismereti szakirodalom szerint: Feladatait senki nem végzi be.[!] Újabbán pedig: Itt mindenki megkapja a maga jutalmát.²²

A másik lemmához Gyalogi Fontana saliens (folyó szökőkút) figurát javasolt. Felirat: *Nil sibi, totum aliis*. Semmit sem magának, mindent másoknak. (Bél Mátyásnál kissé eltér a felirat és annak a fordítása az egri kiadványokban *Non sibi, sed aliis* – Nem magának, hanem másoknak.) Egyetlen tanulságot érdemes megjegyeznünk: az azonos jelentésű feliratoknak változatai vannak. Filippo Picinelli *Mundus symbolicus in emblematum universitate formatus*ában, amelyet Gyalogi is forgatott, és sok más helyen a *Nulli sua munera claudit* például *Nemini* szóval kezdődik. A feliratok önmagukban nem mindig egyértelműek, de azzá teszi azokat a kísérszövegben leírt (és bizonyára megfestett/megrajzolt) *pictura*.

¹⁹ A kézirat ismertetése: SZELESTEI 2019.(5. jegyzetben *i. m.*)

²⁰ Említi Andreas Alciatust (1492–1550), Diego Saavedra Fajardot (1584–1648).

²¹ BÉL Mátyás (2001), *Heves megye ismertetése 1730–1735*, [latinul és magyarul], ford. KONDORNÉ LÁTKÓCZKI Erzsébet, Eger. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 8.) 132–133.

²² Például: SZÉCSKÓ Károly (2012), Az egri érseki palota és pincerendszer. *Honismeret*, 40, 2012/3, 38.

Prédikációiról

„A szimbólumokból, amelyekkel megkülönböztettem/díszítettem prédikációs köteteimet, inkább elmém csábítására, mint haszon kedvéért, ugyanannyi van, mint a harminchárom év alatt lejegyzett prédikációból hátrahagyok. Most már idős koromban biztos állomásról és őrhelyről szemlélhetem a régi hánykódások küzdelmeit, hullámaikat és játékaikat; és az egyik helyről a másikba való küldés és Istenért (akinek gondviselése nem csorbul) vállalt bujdosás után most végül békeoltárt szentelek e parton, és éjszakai munkáim, lakhelyeim, hivatalaim és éveim katalógusát fogadalmi ajándékként, nem saját disztichonnal, hanem egy száműzött soraival függesztem ide, aki így mondja:

Partot értünk. Sors és szerencse, Isten veletek!

Eleget játszottatok velem, most játszatok másokkal.”²³

(A verssorok gyakoriak emblémákban, a kezdősor azonban inkább: *Inveni portum... Gyaloginál: Attigimus portum...*)

A táblázatba foglalt számvetés rovatai 1716-tól 1750-ig sorolja fel, hogy mely helyeken és mely években szolgált, mennyi idős volt ekkor (jezsuita létének korát külön megadja) és milyen megbízásai voltak.

Felsorolt kötetei együttes szimbólumának lemmája: *Melioraque cortice condunt*. Huszonhárom prédikációs kötetének ad egyesével szimbólumot, itt-ott életének eseményét is megemlítve. Például hogyan került Marosvásárhelyre 1716-ban. Mit jelent a populáris szónoklat. A 11–12. kötet Csete István prédikációit tartalmazza. A 19. kötethez, amelybe a 30. év beszédei (Nagyszombat, 1731) kerültek, verset illesztett: A 21.-hez is, de ott előtte leírja, hogy a helyette Kolozsvárra helyezett Poznanovics János 1751. febr. 3-án elhunyt, ezért maradnia kellett. A szimbólumok összeírását 65-ig folytatta, ide helyezve Lázár Antalról írt verses művének (nyomatásból lemaradt) lemmáit.

Gyalogi János prédikációs köteteinek száma 1750 körül 23 volt. Csete István hagyatékában ugyanekkor Gyalogi Csete-életrajza szerint a kötetek száma 36. Gyalogi latinul és magyarul is adott ki Csete-prédikációkat: latinul *Sacri sermones* címmel két kötetet (egy további kéziratban ma is megvan Gyulafehérvárott, talán egy negyediket is elkészített).²⁴ A kiadott latin kötetek kézíratait nem ismerjük, talán azokat is Gyalogi másolta össze, ő küldhette el cenzúrára, sajtójai közé azonban nem sorolta be. A *Panegyrici*

²³ Attigimus portum: Sors, et fortuna valet! / Sat me lusistis, ludite nunc alios.

²⁴ Stephanus CSETE (1750–1751), *Sacri sermones, opus dominicale, quod ex posthumis Authoris ejusdem lucubrationibus excussit, apparavit, et ... edidit P. Joannes GYALOGI*. Claudiopoli, Acad. (A megjelent két kötet a *Pars hyemalis* és *Pars vernalis*; a III. kötet, *Pars autumnalis* kézírata: Gyulafehérvár, Batthyáneum, Ms. I–150.)

sanctorum címmel kiadott, Gyalogi által szerkesztett, kiegészített és magyarra fordított Csete-prédikációkat²⁵ azonban besorolta saját prédikációi közé (XI–XII. kötetek), azokat sajátjának tartotta.²⁶ A XI. kötetéről írt sorai szerint azokat Csete írásaiból készítette („ex illius scriptis elaboravi idioma te patrio”). A kiadás címlapján ezt így tüntette fel: Csete „deák írásit üszögéből kiveregetvén, sokat pótolván is, ezt a munkát ... haza nyelvén kibocsátotta”. A latin beszédek kiadásánál a címlapon az edidit (kiadta) szót használta. (A kutatók stíluskritikai következtetések alapján is megállapították Gyalogi ilyen irányú szerepét a *Panegyrici sanctorum* esetében, nemcsak néhány saját prédikáció belehelyezéséről és puszta fordításról beszélnek.)

Melléklet

Részlet Erdődy Gábor Antal castrum dolorisának leírásából

In medio frontispicio machinae Sanctuarii: Erdődianae gentis scutum ambiente Infula: quam eminus vibrata falce, dominans rebus humanis MORS pede calcat: cum volante Lemmate:

Nec Infula tuta.

Num.1.

Sub planta dominatricis MORTIS, ultra citraque coronatae Regum calvariae, Pontificum, Ducum, Foeminarum propriis cum cydaribus capita.

In plano albo infra scutum inscriptio lapidaris:

Excellentissimus,

[232] Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus Dominus Gabriel Antonius e Comitibus Erdődi de Monyorókerék;

Dei, et Apostolicae Sedis Gratia

Episcopus Agriensis;

Comitatum Heves, et utriusque Szólnok Supremus Comes etc. etc. Hungarorum terris datus A. 1684. 27. Sept.

Denatus

Ipsa Natalis sui Pervigilio,

Ut illum in curia celebraret aetherea,

²⁵ CSETE István – GYALOGI János (1754), *Panegyrici sanctorum Patronorum Regni Hungariae, tudniillik Nagyasszonyról, magyar szentekről ... prédikációk*, Kassa, Akad.

²⁶ Csak véletlen egybeesés, hogy a Gyalogi által felsorolt Csete-kötetek 12–13. kötete tartalmi egyezést mutat e két kötetel.

Humanis ereptus 1744. Aet. 60mo
Vixit ad desiderium Regni
PARUM.
Ad famam et majestatem Nominis
SATIS.
Ad memoriam nostram
SEMPER
Vivere Dignus,
Si Gabriel esses, et non Antonius esses;
Hoc ultimum heu! fecit Cinerem,
Illud Immortalem,
Transi Viator!
Ne quaerito,
Ubi est O! Mors Victoria tua?
Illa vicit, Iste vixit,
Hungaria sed non Memoria excessit.

**Columnarum sinistra latera, vestiebantur pendentibus Symbolis Denis,
Erdódiae gentis surculo Comiti, ac Virtutum Haeredi sacris.**

Symbolum I.
Generosae Stirpi Comitum 2.
Manus e nubibus protensa, cum Libra: in citeriore lance Liber, crux, infula;
in adversa, illa ipsa tria cum defluis aureis torqubus.
Lemma: *Addit prosapia pondus.*

II. 3.
Fidelitati in Regem.
Stella polaris.
Lemma: *Nunquam a Sole procul.*

III. 4.
Pietati in Patriam.
Quae Corde designatur: quod corpore exsectum,
Posonium est transmissum, inclusum aere inaurato,
tali cum insriptione chronographica a me data:

UBI CORONA, IBI
COR
In qVo DeVs, ReX, LeX, RegnVM,
pIetas effLorVIt Intra.

IV.

Aetatis anno sexagesimo. 5.

Visebantur in tabula Charites ternae, scheda inter harum manus volante
cum nominis
numero tali: GabrIeL AntonIVs: charitum media digito coelum monstrante:
Tres adjicit aether!

V.

Magnanimitati, et Constantiae. 6.

Erat basi incumbens in altum columna cum statua Atlantis coelum ferentis.
Sub pondere recta.

Quippe altitudini super basin fundatae et erectae, pondus superpositum,
standi firmitatem ac rectitudinem non infringit aut labefactat, sed auget,
et corroborat.

VI.

Humanitati ac Beneficentiae. 7.

Punicum pomum, purpureis granis cortice rupto explicatis, ad se invitans.
Nulli sua munera claudit.

VII.

Prudentiae, et subtilitati consiliorum. 8.

Symbolum erat positum., Molendinum suis cum rotis.
Lem. Ex turbine lucrum.

VIII.

Famae, et Gloriam, 9.
Imago quaedam erat, Torrens fluvii ex alto cadentis.
Lem. *Perpetuo sonitu.*

Vivit adhuc, factis animatque perennibus auras
Gloria Pontificis! quam plus ventura loquentur
Saecula, cum veterem deponet patria luctum;
Splendoremque dedit cui gens Erdődia magnae
Auspicium pietatis, oliviferaeque Coronae
Herbescentem animis segetemque novavit et arma.
Danubiusue patrem cantabit, et ora Tybisci
Exsiccata gemens quondam gravida ubera lacte,
Optabit patrias tumulis adtollere dextras
Altrices tantorum operum, Fideique columnas;
Agraria, vel non hanc venisses, dicet, in urbem,
Templa vel aeterno coluisses thure Sacerdos!

IX.

Laboribus pro Deo, et Patria. 10.
Atlas.
Lem. *Par oneri cervix.*

X.

Januario, et Martio anni hujus, Cometa syrmate grandi 11.
Agriensibus obverso, diu spectabilis: Quid? nisi praesentem
Signabat syrmate luctum.

Candido Lectori,

[Si panaegyrica dictione Symbola explicentur, quanta utilitas? Sermonisque
Panegyrici quae facilitas, et gratia?]

Fortasse non obero consulendo, qui Panaegyricum dicturus aliquando est
funebrem Gloriosae memoriae Magnatibus, ut hic vides Hungariae Comitem
et Episcopum; si ad facilitandum assumptum laborem, ad concilandam Audi-

torii benevolentiam et gratiam, ad excitandos non solum eloquentiae praesidiis animos, sed etiam oculos recreandos picturarum ornatu ac varietate: si, inquam, inducat animum, ad praesentis CASTRI doloris ante omnium oculos positi partitionem Thematis: prout complectitur priore (ut hic videt) symbolorum ordine, *Comitem* natum; posteriore *Episcopum*; ut inquam laudatione panaegyrica, symbola aut omnia, aut praecipua ante oculos posita Erdődianarum virtutum, dicendo prosequatur, et maxime sacer Ecclesiastes ea lectissimis Scripturae, Patrum oraculis, aliisque ardentis eloquentiae luminibus explicet, doceat, hortetur, instet: ut non illa solum coloribus picta oculis conspiciantur; sed etiam veluti tanti Comitum, ac tanti nominis Praelati poshuma ad imitationem derelicta vestigia, et Clerus, et populus sibi sequenda proponant; etenim quae oculis haustae gratiam nunc conciliant, multo maximam afferent et voluptatem, et animis immortalitatem parient et coronas, vita, moribus, studiis ad vivum expressae virtutes; optabiliusque erit coelesti (ut sperandum) jam sede recepto Episcopo, videre virtutum imitatores, quam pictores in terris. [Virtutum Imitatores desiderantur, non pictores] Quibus ego nunc dicendo abstinere, si non experimento didicissem congeminos affectus fuisse in AA. excitatos, viridiorumque relictam rerum memoriam ex hoc genere exornationis, in quo et oculis, et animis (quod utrumque non semper datur) perorando consulimus. Unde is, qui Symbola funeri adornavit calamus, si etiam Panaegyricum elucubret; postquam elogiorum partitione glaciem dissecuit, viamque aperuit grandiori eloquentiae apparandae: quare non hunc modum nostrum sequatur duplo expeditorem?

EPISCOPUS

Ab dextro latere columnarum.

Symbolum XI.

Splendor integritatis. 12.

Expansa concha cum unione rutilante.

Lem. *Gemma Sacerdotum.*

XII.

Ven. Capituli sui cura perpetua. 13.

Sol, per signa Zodiaci.

Lem. *Ornatur, et ornat.*

- XIII.
Divini honoris zelus. 14.
Templum.
Lem. *Totum Numini.*
- ♠
- XIV. 15.
XIII. Provinciae Dioecesanae.
Rostro fodiens viscera Pellicanus, et pullos cruore vivificans.
Lem. *Non solo nomine PASTOR.*
- ♠
- XV. 16.
Ad Dignitates promovit.
Fax ardens et lucens in candelabro.
Lemma: *Accenderet unica mille.*
- ♠
- XVI. 17.
Ad avitam Fidem Catholicam multos reduxit.
Anchora.
Lem. *Tuto vos littore sistam.*
- ♠
- XVII. 18.
Paraecias fundavit, auxit, ornavit.
Lunae circulus semi-plenus inter nubes.
Lem. *Cum totum impleverit orbem.*
- ♠
- XVIII. 19.
Haereses terruit.
Fulmen.
Lemma: *Vis nulla retardat.*
- ♠

XIX.
Schismaticis irreconciliabilis. 20.
Ciconia lanians serpentes.
Lem. *Saeva saevis.*

XX.
Salutem animarum zelavit. 21.
Canis post feram per valles, montes.
Lemma: *Donec capiam.*

Ad Periscelides, latere ab utroque Templi

XXI.
Hospitalis. 22.
Fontana saliens.
Lem. *Nil sibi, totum aliis.*

XXII.
Eleemosinarius. 23.
Marsupium.
Inscriptio: *Unde erogetur, non ubi includatur.*

XXIII.
Constans tenor Pastoralis. 24.
ROTA, gentilitii scuti:
Lem. *Semper in orbem.*

XXIV.
Sub Choro. 25.
Aureus Calyx inversus.
Lemma: *ITE MISSA EST.*
[238]

[Symbola qua gratia spectata sint, et quid in authorem honoris redhibitum?]

Cum senescente jam Octobri mense ejusdem autumnus Budae essem; subinde a viro Nobili, qui Exequiis Erdődianis interfuit, relatum accepi (ignaro prorsus an aliquando Agriae fuerim) inter omnia quae ibi vidisset, apud omnes plausum tulisse picturas et Inscriptiones per latera Castris doloris et Templi dependentes, summo cum gustu ab omnibus celebratas; quod alio fine non commemoro, quam quod pro hoc meo labore, a Venerabili Capitulo ne gratiae quidem mihi actae sunt unquam: ut adeo ex Christi instituto, *Quae gratis accepimus Jesuitae, gratis demus.* quid tum vero si cornicula alienis etiam plumis amicta in publico compareat? ferendum est, conscientiae testimonio plus quam alia mercede consolatis. Progrediamur ad alia.

LÁSZLÓ N. SZELESTEI

Poesis symbolica:

from the manuscript of rhetorical collection of János Gyalogi, II.

In his treatise *De eloquentia sacra*, the Jesuit priest János Gyalogi (1686-1761) mentions in his manuscript a collection of hundreds of items of similes and symbols that can be used in sermons. I have written elsewhere about the chapter of the manuscript entitled *De similitudinum in populari eloquentia usu, et gratia*. Here, I time, I will discuss the chapter *De symbolorum usu, gratia, et utilitate*, highlighting the description of the *castrum doloris* of Antal Gábor Erdődy, Bishop of Eger (†1744).